

ЕКОНОМІЧНІ ШКОЛИ ПРО ПРИРОДУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ ТА ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ

Категорія доходи населення належить до однієї з найважливіших і водночас найскладніших в економічній науці. Вона займає особливо важливе місце в розрізі як макро, так і мікрорівня. Історія дослідження та розкриття даної категорії налічує декілька сотень років. Однак, не зважаючи на цей факт, і досі немає єдиного підходу не стільки до визначення сутності категорії «доходи населення», скільки до визначення кількісної та якісної сторони цього поняття, не приділяється достатньої уваги проблемам диференціації доходів населення, а саме їх зв'язку з соціальною справедливістю на сучасному етапі розвитку економіки.

Необхідність державного втручання в процес регулювання доходів завжди була предметом обговорень та дискусій серед економістів, а особливо актуальною вона стає на сьогоднішній день в умовах економічної кризи. Мета статті – розглянути та проаналізувати розвиток поглядів на категорію доходи населення, їх формування, розподіл та регулювання з позиції різних економічних шкіл.

Не дивлячись на те, що проблема нерівності доходів завжди привертала увагу, саме поняття доходів стали використовувати лише з 1870 року. А до цього часу використовували таку економічну категорію як багатство [1, с. 829].

В теоретичному аспекті першими на проблему розподілу доходів звернули увагу меркантилісти. Доходи вони розглядали з точки зору суспільного інтересу. Представники даного напрямку не змогли висунути цілісну систему поглядів щодо проблем розподілу доходів. Однак, як пізніше писав Дж. Кейнс в 23 гл. «Общей теории занятости, процента и денег» (1936): «ранні представники економічної думки могли прийти до розумних практичних висновків, і не маючи ясної уяви про теоретичні передумови, що лежать в їх основі» [2, с. 399].

Меркантилісти жили в епоху, коли в зачатковому капіталістичному виробництві переважала сфера торгового обігу і торгового капіталу. Виходячи із основного тезису меркантилізму про цілі економічної діяльності як примноження багатства країни, проблеми доходів також розглядались під цим кутом бачення. Так, Д. Дефо в 1728 р. писав, що „ ... якщо люди отримують мало, вони зможуть мало і витратити, і це зразу скажеться на торгівлі; від того будуть доходи вищі чи нижчі, буде зростати чи падати багатство і міць всього королівства. Бо ... все залежить від заробітної плати!”

Меркантилісти розглядали національне багатство як фіксовану кількість ресурсів. Дж. Локк відзначав, що «багатство означає не просто велику кількість золота та срібла, а більшу в порівнянні з другими...» [3, с.12]. Відповідно, диференціація доходів розглядалась як гра з нульовою сумою, де виграш одного являвся програшем другого. При цьому меркантилісти вважали, що грошові доходи більшості населення невеликі, а значить, не мають великого значення для держави. І, навпаки, витрати багатих дозволяють забезпечити робочі місця і таким чином поліпшити життя бідних людей.

Посошков І.Т. автор «Книги про вбогість і багатство» (1724), що увійшла в історію як яскравий твір світової економічної літератури, певною мірою подолавши

односторонність меркантилістської теорії торговельного балансу, створив оригінальне учення про багатство й обґрунтував економічну програму цілісного реформування державного господарства [4, с. 136]. Посошкова зацікавили загальні умови економічного піднесення країни та забезпечення її могутності. Відтак багатство держави у його розумінні не зводилось до грошей, а втілювалось у багатстві народу. «Якщо в державі люди багаті, то і держава ця багата, - писав І.Т. Посошков, - а якщо в державі люди убогі, то і царство це не можна вважати багатим» [5, с. 77].

Серед оригінальних ідей мислителя - поділ багатства на речове та неречове. До неречового багатства він відносив вміле управління державою, справедливі закони та праведний суд, від яких великою мірою залежить зростання речового багатства [4, с. 137]. На відміну від західноєвропейських меркантилістів, які джерелом багатства вважали зовнішню торгівлю та пов'язували прибуток з нееквівалентним обміном, І.Т. Посошков встановлював чіткий зв'язок між зростанням багатства та продуктивністю праці, вбачаючи в останній джерело збагачення нації. Він прагнув довести, що дохід можна отримати не лише від зовнішньої торгівлі, але і за рахунок внутрішніх ресурсів економічного розвитку. При цьому важливу роль І.Т. Посошков відводив державному регулюванню та опікуванню розвитку національного виробництва і торгівлі [4, с. 137]. В області державних доходів Посошков закликав до скорочення податків з селян та введення оподаткування дворянства.

Меркантилісти близько підійшли до усвідомлення ринкового механізму кругообігу доходів як важливого фактора стимулювання внутрішнього попиту та економічного зростання. У подальшому ця ідея стала предметом гострих дискусій, посівши значне місце у теоретичній системі Дж. М. Кейнса [4, с. 141].

Класична школа заклала основи дослідження доходів з погляду їх виробництва та перерозподілу. У книзі В. Петті «Політична арифметика» (1676) на основі даних про середньодушові доходи англійців, їх витрати на харчування, робиться спроба вирішення проблеми визначення рівня прожиткового мінімуму. При цьому В. Петті спробував пов'язати свої викладки з розрахунком національного доходу, що означає продовження дослідження з визначення взаємозалежності рівня оплати праці та зростання національного доходу.

Вчений розглядав доходи з погляду виробництва в цілому. Так, широко відома його фраза: «Праця є батьком і найбільш активним принципом багатства, а земля - його матір'ю» [6, с. 40]. Це означає, що Петті віддав належне первинним чинникам виробництва, якими займалися теоретики пізнішого часу. Хоча у В. Петті відсутня теорія заробітної плати, він здійснив спробу визначити об'єктивну її основу, встановивши залежність заробітної плати від вартості засобів існування робітників. Як нетрудовий дохід розглядається отримання відсотка, який, на його думку, є компенсацією за утримання від використання власних коштів протягом обумовленого терміну. В. Петті виокремив категорії національного доходу (хоч і не дав власного його визначення) і національного багатства, та здійснив спробу їх грошової оцінки.

Фізіократи обґрунтували концепцію економічного лібералізму, пов'язану з ідеєю повної економічної свободи, концентрованим вираженням якої став знаменитий принцип «laissez faire». Фізіократи визнавали, що для відтворення сукупного продукту країни важливі доходи всіх верств населення. Ф. Кене в своїх аналітичних побудовах звертав увагу на джерела і принципи формування доходів. Він вважав, що не можна допускати падіння цін, оскільки «яка продажна ціна, такий і дохід». Він вважав, що достаток нижчих класів не повинен бути зменшений, оскільки їх витрати і, відповідно, споживання скоротяться. Це призведе до скорочення виробництва і доходу в цілому.

В суперечці меркантилістів і фізіократів виявилися дві важливі проблеми економічної теорії, які вирішувалися в подальші сторіччя. По-перше, це джерело багатства країни. Фактично це погляд на сукупний дохід (макроекономічний підхід). Меркантилісти вважали джерелом зростання багатства торгівлю (сферу обігу), фізіократи – виробництво.

Друга проблема, що виявилася в теоретичній дискусії, - розмір доходу працівника. Це мікроекономічна проблема, але вона зв'язувалася і меркантилістами, і фізіократами із загальним багатством держави. Чи є оплата праці на мінімальному рівні задоволення фізичних потреб працівника економічно оптимальною, як вважали меркантилісти, або працівник, щоб мати стимул до зростання продуктивності своєї праці повинен винагороджуватися за працю на більш високому рівні, що приведе до зростання багатства всього суспільства, як думали фізіократи? Ця дилема неодноразово відтворювалася в економічній науці на пізніших етапах її розвитку.

А. Сміт пов'язував зростання доходів населення із зростанням обсягу виробленого в країні продукту. Характер функціонування ринкового механізму, на його думку, був такий, що кожен учасник ринкових відносин реалізовував свої економічні інтереси абсолютно самостійно, прагнучи до власної вигоди. В результаті, переслідуючи індивідуальні цілі, людина сприяла усупільненню продукту, зростанню доходів суспільства.

Аналізуючи характер формування і розподілу доходів, А. Сміт приходив до висновку, що самі доходи – факторного походження, а їх розподіл здійснюється не державою, а через ринкові закони. Вивчаючи проблему формування доходів, А. Сміт виходив з характеристики класової структури капіталістичного суспільства, виділивши три класи по відношенню їх до засобів праці: робочих, капіталістів, землевласників. Робочі отримують заробітну плату, капіталісти - прибуток, а землевласники - рента.

Доходи робочих (заробітна плата), на думку А. Сміта, є результат праці. Вони залежать від її кількості, важкості і складності, а також від рівня національного багатства країни. А. Сміт був переконаний, що за наявності високої заробітної плати завжди можна знайти робочих діяльніших, старанніших і більш тямущих, ніж за низької. Іншою формою доходів він вважав прибуток. Розглядаючи прибуток як частину несплаченої праці робочого, А. Сміт критикував спроби зобразити її як заробітну плату за особливий вид праці, а саме: за нагляд і управління. Неспроможність цього погляду, указував він, видно з того, що розміри прибутку залежать від величини капіталу, а не від кількості праці, витраченої підприємцем.

Проте А. Сміт стверджував, що підприємець в праві отримати свій підприємницький дохід як винагороду за ризик і за працю при застосуванні капіталу. Прибуток, виходячи з трудової теорії вартості, Сміт розглядав як продукт неоплаченої праці найманого робітника. Визначивши джерела доходів у сфері безпосереднього виробництва, А. Сміт розглянув можливості їх отримання і в сільському господарстві. На його думку, доходом в землеробстві є рента, джерелами якої є продукт природи - земля і неоплачена праця робочого.

Отже, А. Сміт визначив основні джерела формування доходів, їх розміри, порядок формування і форми розподілу. Вчений відстоював необхідність підвищення заробітної плати як доходу переважної більшості членів суспільства. Його науковою заслугою стало розмежування номінальної і реальної заробітної плати та аналіз чинників диференціації останньої. Стосуючись способів регулювання доходів, він вважав, що це зробить сам ринковий механізм («невидима рука» ринку).

Продовжувачем ідей, що обґрунтовують закономірності створення і розподілу доходів, став Д. Рікардо. Для Д. Рікардо головна проблема економічної науки полягала в знаходженні закону, регулюючого розподіл доходів. Він показав, що частки продукту, що дістаються кожному класу у вигляді заробітної плати, прибутку і ренти, різні на різних стадіях суспільного розвитку. Основна тенденція в динаміці доходів, на думку Рікардо, полягає в тому, що з розвитком суспільства реальна заробітна плата залишається незмінною, рента росте, а рівень прибутку падає.

Стверджуючи, що з розвитком суспільства прибуток, як дохід на капітал знижуватиметься, Д. Рікардо виходив з того, що прибуток капіталіста є вирахування з праці робочого. Оскільки учений допускав зростання номінальної заробітної плати при незмінності реальних доходів працівників, він вважав, що з розвитком суспільства все більша частина вартості повинна йти на заробітну плату, прибуток повинен падати. При цьому Рікардо відзначав, що ця тенденція припиняється через повторні проміжки часу завдяки технічному прогресу, що знижує ціну предметів першої необхідності робочого. Ці положення були конкретизовані і пояснені К. Марксом в його «Капіталі».

Важливе місце в класичній теорії доходів займають теоретичні висновки Т. Мальтуса, Ж.Б. Сея, Дж.С. Мілля. Мальтус вперше теоретично поставив питання про роль диференціації доходів в економічному розвитку. Можна сказати, що він висунув гіпотезу «ефективної диференціації доходів». На його думку, диференціація доходів неминуха (при чому на неї впливає безліч чинників). Повна рівність в доходах є ілюзією, тому необхідно знайти оптимальну диференціацію доходів, яка б сприяла економічному зростанню.

Мальтус бачив проблему стагнації економіки, що виникає в недостатньому, неадекватному, неефективному попиті. Ядром його концепції є заперечення можливості необмеженого зростання споживання і накопичення з постійним пропорційним темпом. Теза Т. Мальтуса про те, що капіталістична економіка не є саморегульованою, потім відтворюється не тільки в кейнсіанстві, але і в ряді других напрямів теорій економічного зростання. Стверджуючи, що «...середнє положення в суспільстві найсприятливіше для розвитку чесноти, промисловості і всякого роду дарувань», Мальтус був ідеологом «середнього класу», що народжувався, прагнучого підвищити «якість життя» [7, с. 25].

Певний інтерес по відношенню до даної проблеми представляє позиція Н. Сеніора. Своє розуміння процесу розподілу доходів Н. Сеніор виклав виходячи з теорії утримання. На думку Н. Сеніора споживання - це зменшення доходів, тому споживання протистоїть накопиченню.

Важливо, що вже класики економічної думки визнавали двояку роль доходів населення і їх диференціації. По-перше, в певних умовах диференціація доходів є внутрішнім імпульсом до саморозвитку і, відповідно, двигуном економічного розвитку в цілому. По-друге, посилення диференціації доходів може привести до соціального конфлікту в суспільстві.

Ж.Б. Сей дав свою інтерпретацію факторній концепції Сміта. Він вважав, що праця, земля і капітал, беручи участь в процесі виробництва, створюють не тільки вартість, але і доходи. Фактор «праця» породжує заробітну плату як дохід робочих, фактор «капітал» породжує прибуток як дохід капіталіста, а фактор «земля» - ренту як дохід землевласників. Таким чином, Сей уточнив, що дані чинники (праця, капітал, земля) мають самостійне значення в створенні доходів робочих, капіталістів і землевласників. Доходи всіх учасників виробничого процесу не протистоять, а навпаки,

доповнюють один одного. У суспільстві існує гармонія інтересів, що опирається на принципи вільного ринку і невтручання держави.

Заслугою Дж. С. Мілля стало обґрунтування необхідності прогресивного оподаткування та встановлення неоподаткованого мінімуму на основі теорії «рівності пожертви». Інший представник класичного напрямку економічної думки - С. Сімонді виходив при дослідженні доходів населення із взаємодії виробництва і споживання. Якщо англійські і французькі класики всю увагу приділяли виробництву, то саме Сімонді висунув на перше місце споживання.

В цілому класики, аналізуючи проблему доходів населення і їх диференціації, намагалися обґрунтувати динамізм і рівноважний стан економіки через ринковий механізм. При цьому за їх уявленням, розподіл доходів не піддається регулюванню і будь-яке державне втручання безрезультативне. Класична школа зробила спробу встановити причини убогості і нерівності, проте вирішувалися вони, на їх думку, виходячи з потреб ринку.

У економічній думці до середини ХІХ століття використовувалися різні визначення поняття «дохід». Дохід розглядався як перевищення вартості виробленого продукту над витратами на його виробництво, як частка кожного класу, соціальної групи або окремого індивідуума в виробленому продукті і привласнена їм і т.п. Разом з тим всі визнавали, з одного боку, роль доходів як показника результатів економічної діяльності, а з іншої - їх роль у відтворенні індивідуума.

Великий внесок у розвиток уявлень про доходи і їх диференціацію на основі законів ринкової економіки зробив К. Маркс.

Маркс показав, що основою для формування доходів є виробництво, яке виступає визначальним моментом по відношенню до споживання. Він обґрунтував суть прибутку як форми додаткової вартості, створеної в процесі праці, а також концепцію про те, що праця не може бути продана. Товаром є не праця, а робоча сила - здібність до праці, заробітна плата є не ціною праці, а ціною робочої сили. Додаткова вартість є не що інше, як результат несплаченої праці робочого. Прибуток виступає як форма додаткової вартості і є незаробленим доходом капіталіста.

Розглядаючи роль доходів і їх диференціації в економічному розвитку, Маркс звертав увагу на платоспроможність населення. Він писав, що попит «дійсний тільки за тієї умови, якщо має в своєму розпорядженні засоби обміну» [8, с. 79]. Платоспроможний попит тісно пов'язаний з доходами. Будучи формою вираження потреб, попит носить соціальний характер і «обумовлюється в основному відношенням різних класів один до одного і їх відносним економічним положенням» [9, с. 198]. Попит виступає не просто як потреба, винесена на ринок, а як потреба, обмежена грошовим еквівалентом.

Перебування за умов капіталістичного устрою таких факторів виробництва, як земля і капітал, у приватній власності одних осіб з одночасним їх відчуженням у інших неминує призводити до експлуатації людської праці капіталом та необґрунтованого привласнення частини створеної найманим працівником доданої вартості. Такий підхід став досить дискусійним в наукових та політичних колах [10, с. 46], оскільки розподіл національного доходу розглядався головним чином через призму антагонізму інтересів власників капіталу та найманих працівників, що загострювало протистояння між різними соціальними верствами населення. Таке викриття протистояння соціальних інтересів актуалізувало проблему забезпечення соціальної справедливості. В теорії Маркса економічні відносини превалюють над соціальними, праця найманих працівників визнається єдиним джерелом створення вартості при цьому абсолютно

ігнорується праця підприємців, а також не враховується вплив споживачів на процес ринкового ціноутворення. Все це стало поштовхом для виникнення та розвитку інших економічних течій.

В історії науки 70-ті роки 19 століття стали називати «маржиналістською революцією». До головних вчених-маржиналістів відносять В. Джевонса і А. Маршалла. Стосуючись проблеми отримання доходів, Маршалл відзначав, що відсоток на капітал проявляє себе як винагорода тому, хто, володіючи матеріальними ресурсами, чекає «майбутнього задоволення» від них, також і заробітну плату слід вважати «винагородою за працю».

Що стосується безпосередньої проблеми доходів, то поворот теорії від класиків до маржиналістів дуже чітко виявився в роботах Джона Бейтса Кларка, який жив на рубежі століть, він відобразив і теоретичний рубіж між класичною і сучасною економічною теорією. Першою працею Кларка була робота по філософії - «Філософія багатства» (1886), де він розвивав ідеї заміни конкуренції співпрацею, обґрунтував необхідність втручання держави в економіку з метою справедливого перерозподілу багатства. Таким чином, робота містила вельми прогресивні пропозиції, які були реалізовані тільки після Великої Депресії. У творчості ж самого Кларка відбувається перелом, і він цілком переходить на позиції маржиналізму. Його «Розподіл багатства» (1899) є найбільшим в історії економічної думки трактат, присвячений проблемі розподілу. Тут він дав одноманітне пояснення доходів всіх факторів виробництва. Відповідно до того, що дохід фактора виробництва визначається його граничною продуктивністю, заробітна плата повинна бути рівна продукту граничного робочого. Аналогічно, відсоток повинен бути рівний граничному продукту граничного капіталу. Принцип відповідності доходів факторам їх граничної продуктивності, на думку Кларка, забезпечує відсутність в суспільстві якої-небудь експлуатації: «Кожен фактор виробництва отримує суму багатства, яку цей фактор створює» [11, с. 46].

Обґрунтовану Дж. Б. Кларком теорію розподілу не можна назвати вичерпною. По-перше, вона має абстрактний, статичний характер і є справедливою «до тих пір, поки праця і капітал продовжують залишатися незмінними за величиною і виробляти ті самі речі тими самими процесами при незмінній формі організації» [11, с. 146]. По-друге, теорія розподілу Кларка є однобічною, так як враховує лише попит на фактори виробництва, тоді як їх пропозиція вважається постійною і не досліджується. По-третє, вчений ототожнив алокаційну ефективність і розподільчу справедливість. Він вважав, що заробітна плата, відповідна граничній продуктивності праці, автоматично є «справедливою». Тим часом справедливість принципу, відповідно до якого власники дефіцитних ресурсів оплачуються вище за інших, сама по собі не є очевидною. Як відзначає М. Блауг, принцип граничної продуктивності забезпечує комутативну (обмінну), а не дистрибутивну (розподільчу) справедливість [3, с. 398].

Проте соціально-економічний аналіз все ж таки виявляється в окремих роботах авторів, що розділяють неокласичну парадигму. Ще до найбільшої кризи західної економіки, що вибухнула в кінці двадцятих - початку тридцятих років, пробліснула ідея державного регулювання ринкової економіки з метою справедливого розподілу доходів.

Так, розглядаючи доходи в умовах конкурентної ринкової рівноваги, В. Парето сформулював поняття суспільної максимальної корисності, відомої як «оптимум Парето», яка лягла в основу так званої «нової економіки добробуту». «Оптимум Парето» - такий рівноважний стан, за якого ніякий перерозподіл ресурсів чи продуктів не може поліпшити становище одного раціонального суб'єкта, не погіршивши тим

самим становище іншого. Відтак рух до оптимуму пов'язаний з таким переміщенням ресурсів, яке підвищує добробут хоча б однієї особи, не погіршуючи при цьому становища інших. Тому справедливий соціальний розподіл доходів, тобто отримання непрацездатною частиною населення доходу без відповідних витрат факторів, вимагає втручання держави. На основі аналізу статистичних даних вчений вивів закон розподілу доходів («закон Парето»), який виражає залежність між величиною доходу і кількістю його одержувачів, засновану на розподілі здібностей людей.

Загальний сенс рекомендацій Парето витікає з уявлення про те, що оптимальний стан тісно пов'язаний з конкурентною рівновагою. Якщо економіка близька до доведеної конкуренції, втручання держави зайве, якщо ні, то бажано усунути перешкоди для вільної конкуренції або здійснити такі заходи перерозподільного характеру (податки, пряма дія на ціни і т.д.), які б компенсували дію чинників, що заважають вільній конкуренції. Таким чином, можна було досягти Парето-оптимального стану.

Проблемами державного регулювання в області доходів займався і інший видатний вчений - А. Пігу. Його цікавив оптимальний розподіл доходів між членами суспільства. Відстоюючи принципи «найбільшого блага для найбільшої кількості людей», А. Пігу дотримувався думки, що найважливішим фактором, який впливає на добробут суспільства, є розподіл національного доходу [12, с. 338]. Вихідним у цьому теоретичному положенні було твердження, згідно з яким максимізація суспільного добробуту може бути досягнута шляхом більш рівномірного розподілу доходів. Вчений відстоював систему прогресивного оподаткування згідно з принципом «найменшої сукупної жертви». Він вказував на необхідність узалежнення ставки оподаткування від величини доходу тієї чи іншої особи, використання пільгових цін на товари, впровадження податку на спадок, заохочення благодійності тощо.

Всесторонньо дослідивши характер розподілу, Пігу вводить поняття «мінімальний дохід», який включає розрахунок показників по харчуванню, житлу, медичному обслуговуванню, освіті, дозвіллі, охороні праці.

Головною відмінністю в теорії доходів класиків і маржиналістів (а потім і неокласиків) є наступне. У класичної школи ціна блага складається з витрат факторів виробництва, витрат в самому виробництві. У маржиналістів початковим моментом служить ціна споживчого блага, що утворюється на ринку. Саме вона переноситься на ціну продуктивних благ і визначає доходи власників цих благ. У неокласиків на основі теорії граничної корисності було досягнуто одноманітність пояснення причин економічних процесів, тоді як класики дохід кожного чинника виробництва виводили з різних причин. Зокрема, теорія заробітної плати ґрунтувалася на концепції фіксованої величини фонду заробітної плати на основі прожиткового мінімуму (Мальтус, Рікардо), рента зв'язувалася із законом убуваючої родючості ґрунту, прибуток з «утриманням капіталіста від негайної витрати» і т.д. К. Марксу вдалося систематично викласти ідею єдиного джерела доходів, що знаходиться в праці найманого робітника. Але неокласики критикують цю точку зору з позиції безкоштовності решти чинників виробництва.

Історично неокласичний напрям економічної теорії доходів отримав широке розповсюдження в капіталістичних країнах в двадцятому столітті, а економісти соціалістичних держав працювали в рамках марксистської парадигми. Остання могла відповісти на питання, чим визначаються доходи за умови ринкової рівноваги, тобто коли попит рівний пропозиції. Економікс розвивала дослідження конкретніших

закономірностей ринкового господарства, в умовах якого проходив первинний розподіл доходів суспільства.

У ХХ ст. теорія доходів була розвинена в працях Дж.М. Кейнса. Кейнс зробив величезний внесок в дослідження механізму встановлення економічної рівноваги в умовах неповного використання ресурсів (недовантаження виробничих потужностей, безробіття), особливу увагу приділив проблемі державного регулювання доходів населення.

Аналізуючи функціональний зв'язок між виробництвом і доходами, Кейнс приходив до висновку, що розміри суспільного виробництва, зайнятість, їх динаміка визначаються не чинниками пропозиції (виробництва), а чинниками платоспроможного попиту (доходами). Отже, центральною проблемою економічного зростання і рівноваги системи є попит, однією із складових якого, виступають доходи.

Розглядаючи проблему доходів і їх складових, Дж.М. Кейнс, по-перше, розмежовує дохід підприємця і доходи населення; по-друге, вводить нові поняття: схильність до споживання, гранична схильність до споживання, схильність до заощадження; по-третє, розробляє концепцію інвестиційного мультиплікатора.

Кейнс показав, що частка споживання в кожній додатково отриманій грошовій одиниці доходу падає. Звідси слідує висновок, що споживання в силу психологічно обумовленої схильності людини до заощадження росте набагато повільніше за доходи, а це, в свою чергу, стримує їх зростання, оскільки зменшуються капітальні вкладення, від яких, кінець кінцем, залежить безперервне відтворення доходів. У результаті гальмується економічне зростання, збільшується число безробітних, росте інфляція, накопичуються кризові явища. На думку Дж.М. Кейнса, держава зобов'язана втрутитися в процес і, використовуючи всі засоби регулювання, стимулювати сукупний попит.

На думку Дж.М. Кейнса, якщо дохід, що зберігається, не направляється на інвестиції, а накопичується, то в результаті виникає нерівність між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Нерівність між двома цими величинами веде до порушення рівноваги в економіці в цілому. Для збереження рівноваги необхідно, щоб всі отримані доходи витрачалися, тобто йшли на інвестиції. Рівність між заощадженнями і інвестиціями і є умова економічної рівноваги. Якщо доходи зменшуються, то скорочуються заощадження і інвестиції, що в результаті обертається зниженням доходів.

Дж.М. Кейнс пропонує концепцію державної політики регулювання доходів, в основі якої лежить управління попитом. В умовах депресії і розбалансованості ринкового механізму, коли для приватного капіталу не відомі перспективи отримання прибутку, держава повинна для поживлення попиту збільшити капітальні вкладення, запустивши тим самим механізм мультиплікатора. Головним критерієм успіху стабілізаційної політики держави є стимулювання платоспроможного попиту. Необхідно проводити політику перерозподілу доходів на користь тих груп населення, які володіють більшою схильністю до споживання. До таких груп відносяться особи найманої праці і підприємці, що здійснюють капітальні вкладення.

Концепція Дж.М. Кейнса набула широкого поширення в системах ринкового господарства багатьох країн. Його теоретичними спадкоємцями стали представники некейнсіанського напрямку. Змістом концепції доходів некейнсіанства стало з'ясування умов підтримки стабільних темпів економічного зростання і доходів, що забезпечують повну зайнятість в довгостроковій перспективі. Для цього був використаний кейнсіанський теоретичний апарат.

На думку неокейнсіанців, для ефективного втручання держави в економіку і запобігання економічним кризам необхідно збільшити податки з населення і розміри державних позик. Збільшення податків сприяє підвищенню зайнятості, яка стимулює зростання доходів, завдяки чому тягар податків знижується. Пріоритет віддавався непрямим методам дії. За допомогою них держава залучає доходи для інвестицій, регулюючи, таким чином, платоспроможний попит населення.

Розвиваючи концепцію Дж.М. Кейнса, неокейнсіанці виступили за збереження державного регулювання доходів, розробивши систему «вбудованих стабілізаторів», до яких відносяться: виплати по соціальному страхуванню, виплати з безробіття, розмір прибуткового податку і інші соціальні виплати. Вони замінили метод перманентного державного регулювання на метод державного маневрування, використовуючи принципи індикативного планування для узгодження всіх економічних інтересів суспільства.

По іншому вирішується в другій половині ХХ століття проблема доходів в неокласичному напрямку економічної науки, представленому теоріями монетаризму, неолібералізму, раціональних очікувань і ін. На відміну від кейнсіанців, монетаристи не вітають державне регулювання доходів. Видний економіст чикагської школи неолібералізма монетарист М. Фрідмен бачить роль держави в поверненні до регулювання, «встановленні» правил вільної конкуренції і збереженні пріоритету приватної власності.

На думку монетаристів, важливо підвищити попит на гроші, забезпечити стійке зростання грошової маси. Попит, в свою чергу, визначається доходом на гроші в порівнянні з іншими видами доходів, тобто фактично вони знов повернулися до активної ролі процентних ставок, до кількісної теорії грошей.

Фрідмен досить часто висловлюється проти соціальних заходів уряду, направлених на підтримку низькооплачуваних верств населення, вважаючи їх неефективними. Він завжди підкреслює величезну роль свободи в ринковій економіці. Неприйняття соціальних програм Фрідмен пояснює тим, що зрештою вони не покращують положення як малоїмущих, так і всього господарства в цілому. На його думку, держава може впливати на доходи населення шляхом регулювання грошового обігу.

Хайек Ф. – один із головних теоретиків концепції економічного лібералізму, розглядаючи проблему формування і розподілу доходів, виступав проти втручання в цей процес держави. У своїх творах він відстоював принцип максимальної свободи людини. На думку Хайека, держава не повинна займатися ні соціальним страхуванням, ні організацією освіти, ні ставками квартирної плати. Все це «адміністративний деспотизм». Можна зберегти лише пенсії по старості і виплати з безробіття. Хайек вважав, що оскільки соціальний порядок в суспільстві встановлюється в результаті чистих спонтанних дій, то координація і регулювання господарського механізму неможливі. Тому закономірне існування в суспільстві соціальної нерівності. Будь-яка форма розподілу доходів справедлива, оскільки вона виникає в результаті конкурентної боротьби, а саме в конкурентній боротьбі затверджується правовий порядок, норми моралі і частка доходу кожного в суспільному продукті.

Таким чином, неоліберальна концепція доходів в цілому опирається на принципи саморегулювання, вільні від зайвої регламентації. Державне втручання обмежене, провідна роль належить індивідуальній діяльності, обумовленій особистим інтересом.

Деякий синтез неокейнсіанства і неоліберлізма можна знайти в сформульованій в середині ХХ століття доктрині «соціального ринкового господарства». Суть її в поєднанні принципу «свободи ринку» і справедливого розподілу за принципом «соціального вирівнювання». Вона знайшла втілення у ФРН, де держава узяла на себе виконання активної соціальної функції по забезпеченню всім громадянам рівних прав і рівних можливостей в отриманні соціальних послуг і підвищенні їх добробуту.

Свій внесок в осмислення проблеми доходів вніс і інституціоналізм. Цей напрям економічної думки не однорідний і представлений багатьма економістами і соціологами (М. Вебер, Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, Дж. Коммонс і ін.). Деякі елементи інституційного підходу були закладені ще на початку ХХ століття роботами Т. Веблена. Він визнавав пріоритетну значущість прогресу техніки і технології, але відзначав, що технічні зміни модифікують соціальну структуру суспільства, підсилюють нерівність в отриманні доходів, ведуть до їх поляризації. Веблен виступав проти марнотратного споживання, вважав, що оптимальне те споживання, яке задовольняє дійсні, а не уявні потреби людей.

Аналізуючи джерела доходів, він розмежовував сфери їх отримання на індустріальну (виробничу) і сферу обігу (торгівля, біржова справа, кредит). Індустріальна сфера представлена функціонуючими підприємствами, інженерно-технічним персоналом, менеджерами, робочими. Доходи, зароблені ними, отримані справедливо і є основою задоволення дійсних потреб. Представники ж бізнесу, до яких відносяться найбільш крупні фінансові магнати, є «бездіяльним класом» і отримують свої незаконні доходи через спекулятивні операції у сфері обігу. На думку Веблена, чим більше доходи «бездіяльного класу» і чим більш марнотратна його поведінка, тим гостріше конфлікт між діяльними і «бездіяльними» шарами суспільства. Вирішення цього конфлікту він бачив в еволюційному перетворенні влади, через її поступову передачу до рук діяльного класу (технократії) [13, с. 216].

Інший інституціоналіст, Дж. Коммонс, вважав, що розподіл заробітної плати — це результат юридичної згоди «колективних інститутів», до яких відносив профспілки, політичні партії, що виражають професійні інтереси соціальних груп і верств населення. У своїй книзі «Розподіл багатства» Коммонс критикував маржиналістське індивідуалістичне трактування розподілу суспільного доходу і ігнорування історичної мінливості відносин власності і прав особистості, що включають право на можливо вищу частку в національному продукті. Він констатував зростання монополістичних елементів в ринковій економіці і виправдовував існування профспілок, що добиваються підвищення заробітної плати вище деякого мінімуму та необхідних для захисту робочих від тиску з боку крупного капіталу. Ринкові відносини в сучасному капіталістичному суспільстві, на його думку, через різні причини можуть бути «нечесними» і «несправедливими», тому для гармонійного розвитку системи необхідне втручання держави в господарське життя і, особливо, в соціальну сферу суспільства.

У дусі інституціоналістів розглядав доходи і Дж. Гелбрейт. На його думку, технологічні зміни приводять до зростання доходів населення, подолання суперечностей між попитом і пропозицією і розв'язання криз перевиробництва.

У останні десятиліття двадцятого століття з'явилася теорія «людського капіталу» (Г. Беккер і Д. Мінцер). У ній нерівність в доходах розглядається як віддзеркалення різного рівня інвестицій в людський капітал.

Таким чином, проблема формування, розподілу та регулювання доходів є однією з ключових в економічній теорії всього останнього сторіччя. Про це свідчить, зокрема, відомий вислів Нобелівського лауреата, англійського економіста Джона Хікса. «Ми

спостерігали, - писав Хікс в роботі «Вартість і капітал», - як знамениті автори приводили один одного, та і самих себе, в замішання, приймаючи різні визначення заощадження і доходу, які були досить суперечливі і не цілком задовільні, оскільки будь-яке визначення доходу завжди є лише «відомим наближенням до дійсності» [14, с. 288]. Складність самої категорії «дохід» виявляється у великій кількості визначень, кожне з яких робить акцент на тій або іншій стороні цього багатогранного явища.

Література

1. Шумпетер Й. История экономического анализа: в 3-х томах / Пер. с англ. под ред Автономова В.С. Сиб: Экономическая школа, 2001.Т.1. -с. 372-376. - Т.2, с. 829.
2. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // Антология эк.классики. Т.2. - М.: Эконов, 1993, с. 399.
3. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе/ пер. с англ. М.: Дело, 1994, с.12, 398.
4. Історія економічних учень за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2005, с.136-137, 141.
5. Посошков И.Т. Книга о скудности и богатстве. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – с. 77.
6. Пети В. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940.- с.40.
7. Мальтус Т. Р. Опыт закона о народонаселении.// Антология экономической классики. - Т.2. М.: «Эконов», 1993. с. 25-26.
8. Маркс К. Нищета философии // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. Т. 4. - с. 79.
9. Маркс К. Капитал. Т. 3 // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. Т. 25. - с. 198-199.
10. MANKIW N.G. MACROECONOMICS. – NEW YORK: WORTH PUBLISHERS, 2000. – P. 46.
11. Кларк Дж.Б. Распределение богатства: пер. с англ. - М.: Экономика, 1992. - с. 46, 146.
12. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. В 2-х томах. - М., 1985. - Т. 1. - с. 101, 338.
13. Веблен Т. Теория праздного класса. - М., 1984. - с. 216.
14. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал. Пер. с англ. - М., 1993. - с. 288- 289.